॥ तलवकारोपनिषत्खंडार्थप्रारंभः ॥

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

श्रीमद्धनुमद्भीममध्वांतर्गतरामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ अनंतगुणपूर्णायदोषदूरायविष्णवे ॥ नमःश्रीप्राणनाथायभक्तेभ्योभीष्टदायिने ॥ अस्याउपनिषदोविरिंचिशिवसंवादरूपत्वात्तावत्रऋषीज्ञेयौ । देवतातुब्रह्मशब्दोदितोविष्णुः । छंदस्त्वक्षरपरिगणनयात्रिष्टुभादियथायोग्यंज्ञेयं । जानन्नप्युमापतिर्विशेषज्ञानार्थवाज्ञातस्यदार्ढ्यार्थवालोकानुग्रहार्थवासर्वेंद्रियप्रेरकंपृच्छतिब्रह्माणं ॥ केनेत्यादिना । इषितंइष्टंसाध्वसाधुवाप्रतिमनःकेनदेवेनप्रेषितंप्रेरितंसत्पततिगच्छति । करणत्वादवश्यंकेनचित्प्रेरितमितिवाच्यं । नतावज्जीवेन । निगृह्णतोपिविषयान्प्रतिपतनात् । अतोबलवतादेवेनैवप्रे

केनेषितंपततिप्रेषितंमनःकेनप्राणःप्रथमःप्रैतियुक्तः । केनेषितांवाचमिमांवदंतिचक्षुःश्रोत्रंकउ-
देवोयुनक्ति ॥ १ ॥ श्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोमनोयद्वाचोहवाचंसउप्राणस्यप्राणःचक्षुषश्चक्षुरतिमु-
च्यधीराःप्रेत्यास्माल्लोकादमृताभवंति ॥ २ ॥

रितमितिवाच्यं सकइतिप्रश्नाभिप्रायः । एवमग्रेपि ॥ इषितमितीडागमःछांदसः । मुख्यवायुरस्तुमनःप्रेरकइत्यतआह । केनेति । प्रथमःसर्वजीवोत्तमः । प्राणोमुख्यवायुरपिकेनयुक्तःनियुक्तःप्रेरितस्सन्प्रैतियाति । स्वंव्यापारंकरोतीत्यर्थः तस्यापिपारतंत्र्यात्नमनःप्रेरकोवायुरितिभावः । इमांलौकिकींवैदिकींवावाचंकेनइषितांप्रेरितांवदंतिजनाइत्यर्थः । चक्षुःश्रो ॥ १ ॥
त्रमितिप्राण्यंगत्वादेकवद्भावः । उसंबुद्धिः । भोब्रह्मन्कोदेवोयुनक्ति । नियुंक्ते । कःप्रेरयतीत्यर्थः ॥१॥ इतिशिवेनपृष्टोब्रह्मोवाचे

SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

तियोज्यं । यत् यःश्रोत्रस्यश्रोत्रंश्रवणशक्तिप्रदः मनसोमनःमननशक्तिप्रदः वाचोवागिंद्रियस्यवाचंवागुच्चारणशक्तिप्रदः प्राण स्यमुख्यवायोःप्राणःप्रणेता चक्षुषःचक्षुर्दर्शनशक्तिप्रदः । श्रोत्रादेर्नियंतायस्त्वयापृष्टःसइत्यन्वेति । सउसएवप्रसिद्धोविष्णुरेवे त्यर्थः । सइत्यस्यावृत्तिर्वातदाहभाष्ये यःप्राणस्य चक्षुरादेश्च प्रणेता सविष्णुरितिधार्यतामिति । प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरि त्यादिकाण्वश्रुतेः । प्राणादयोवाक्यशेषादितिसूत्रात् । तत्रप्राणादिनियंतुर्विष्णुत्वनिर्णयादितिभावः । श्रोत्रादिप्रेरकज्ञानिनः फलमुच्यते। अतिमुच्येति। धीराधीमंतः। श्रोत्रादिप्रेरकत्वंविजानंतःअस्माल्लोकाद्भौतिकदेहात्प्रेत्यनिर्गत्यमृत्वेतियावत्। अ

नतत्रचक्षुर्गच्छतिनवाग्गच्छतिनोमनोनविद्मनविजानीमोयथैतदनुशिष्यात् ॥ ३ ॥

तिमुच्यलिंगबंधंहित्वा। अमृतामुक्ताभवंतीति॥२॥ कीदृशंहरेःप्रेरकत्वादिमाहात्म्यंयज्ज्ञानादमृतत्वंस्यादित्यतोपरिमितत्वात्त न्महिम्नोनसाकल्येनज्ञानंसंभवतीतिभावेनाह । नतत्रेति। तत्रहरेर्विश्वशासनादिमाहात्म्ये । चक्षुरादींद्रियंनगच्छति । अभिमा निनयन्यायेनचक्षुराद्यभिमान्युपलक्षिताःसर्वेदेवाअपिनजानंति(सामान्याकारेणापि)कात्स्न्र्येन। अतोयथायेनप्रकारेण । एत त्प्राणादिजगत् । अनुशिष्यात्प्रेरयेत् । तंप्रकारंवयंनविद्मनविद्मः । विसर्गलोपःछांदसः । अडागमाभावेनलङिरूपं वा । सामान्याकारज्ञानमेवनास्ति । कुतोविशेषज्ञानमितिभावेनाह । नविजानीमइति । तदाहभाष्ये । अगम्यःसर्व

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

देवैश्वपरिपूर्णत्वहेतुतःइति ॥ ३ ॥ कुतोस्यपरिपूर्णत्वमित्यतोलोकविलक्षणवस्तुत्वादितिहेतोरित्याह । अन्यदेवेति । तत्चक्षुराद्यगम्यंवस्तुविदितात्प्रमिताज्जगतःअथोअविदितादप्रमिताच्छशश्रृंगादेश्चान्यदेवविलक्षणमेवेत्यर्थः । विदितादन्यदित्युक्तौनिःस्वरूपताशंकाव्युदासायाथोविदितादन्यदित्युक्तिः । केचिद्व्यक्ताव्यक्तजगतोन्यदित्यर्थमाहुः । अधिसर्वोत्तमइत्यर्थः । तथाचभाष्यं । सर्वोत्तमश्चसर्वत्रेति । इत्येवंप्रकारेणपूर्वेषांव्यासप्रभृतीनांसकाशात्शुश्रुमश्रुतवंतःस्मः ।

अन्यदेवतद्विदितादथोअविदितादधि । इति शुश्रुमपूर्वेषांयेनस्तद्व्याचचक्षिरे ॥ ४ ॥ यद्वाचानभ्युदितंयेनवागभ्युद्यते । तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते । यन्मनसानमनुतेयेनाहुर्मनोमतं । तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते । यच्चक्षुषानपश्यतियेनचक्षूंषिपश्यंति । तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते । यच्छ्रोत्रेणनशृणोतियेनश्रोत्रमिदंश्रुतं । तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते । यत्प्राणेननप्राणितियेनप्राणःप्रणीयते । तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासते ॥९॥ खंडः ॥१॥

श्रवणस्यचिरकालीनत्वद्योतनायपरोक्षार्थकलिट्प्रयोगः । लिङर्थेलिट्वा । नोस्मान्प्रतियेपूर्वेतद्ब्रह्मव्याचचक्षिरेव्याख्यातवंतःतेषांपूर्वेषामित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ननुमनोवाग्गोचरजीवरूपत्वात्ब्रह्मणःवाङ्मनसागोचरत्वोक्तिरयुक्तेत्यतोनतत्रचक्षुर्गच्छतीत्यादेस्तात्पर्योक्तिपूर्वकंपंचभिर्मंत्रैर्भेदमाह । यद्वाचेति । यद्ब्रह्मवाचानभ्युदितंसाकल्येननोक्तं । येनप्रेरितासतीवाक्

अभ्युद्यतेपुरुषैरुच्चार्यते । तदेवत्वंब्रह्मविद्धिजानीहि । नेदंजीवस्वरूपंब्रह्मतेतवउपसमीपेआसतिङंतप्रतिरूपकमव्ययंआस्तेनियामकतयावर्तते । इदमेवब्रह्मेतितदेवविद्धीत्यर्थः । एवमग्रेप्यर्थोध्येयः । पुरुषोनमनुते । मतंविज्ञातं । चक्षूंषिपश्यंतिदृश्यंतइत्यर्थः । नमनुतइत्यादौसाकल्येनेतिज्ञेयं । प्राणेनमुख्यवायुनानप्राणितिनचेष्टते । प्रणीयते । प्रेर्यते । तदाहभाष्ये । प्राणादीनांप्रणेताचसर्ववेत्ताचसर्वशः । यंसम्यङ्नैवजानातिकश्चिन्निरवशेषतः । नेदंजीवस्वरूपंतद्ब्रह्मविष्ण्वाख्यमव्ययं । किंतुयत्तेसमीपस्थंआसतेविनियामकं । तदेवब्रह्मविद्धित्वमिति । तथान्यत्प्रतिषेधादितिसूत्रभाष्येतुयदिदंवा

यदिमन्यसेसुवेदेतिदहरमेवापिनूनंत्वंवेत्थब्रह्मणोरूपं । यदस्यत्वंयदस्यदेवेष्वथनूमीमांस्यमेवते ॥ १ ॥ मन्येविदितंनाहमन्येसुवेदेतिनोनवेदेतिवेदच । योनस्तद्वेदतद्वेदनोनवेदेतिवेदच । यस्यामतंतस्यमतंमतंयस्यनवेदसः ॥ २ ॥

सनामयमुपासतेध्यायंति । नेदंवासनामयंब्रह्म । किंतुतदेववाङ्मनोगोचरंवासनामयस्थंब्रह्मविद्धिइत्यर्थोभिहितः ॥ ९ ॥ खंडः ॥ १ ॥ ब्रह्मसाकल्येननज्ञेयमित्युक्तमर्थंव्यनक्तियदिमन्यसइत्यादिना । हेमहेश्वरअहंसुवेदब्रह्मसम्यग्जानामीतियदिमन्यसे । तर्हित्वमपिनूनंदहरमेवअल्पमेवब्रह्मणोरूपंवेत्थ । तस्यानंतत्वादितिभावः । यद्यस्मात्दहरमेववेत्थअथतस्मात्त्वंत्वयिव्यत्ययात्देवेषुवास्यब्रह्मणोयद्रूपंतदितिशेषः । मीमांस्यमेवविचार्यमेव । नुइदानींतेत्वयेति ॥ १ ॥ नभवत्वन्येषांकात्स्न्र्ये

SGDF Sri Gangeshwari Digital Foundation

नब्रह्मज्ञानित्वं । तवतुअस्तिसम्यग्ज्ञानित्वमितिपृष्टोब्रह्मावक्ति । मन्यइति । अन्येसम्यग्वेदब्रह्मायमितिमाप्रवदंति । अहं तुब्रह्मविदितंनमन्यइतियोजना । तर्हित्वमपिसर्वथानवेत्थकिमित्यतआह । नोनेति । नवेदेतिनोनजानामीतिन । किंतुवे दचेति । ब्रह्मणःसाकल्येनाज्ञेयत्वमुपपाद्योपसंहरति । योनइत्यादिना । नोअस्माकंमध्येयस्तुब्रह्माहंवेदेतिवदतिसतन्नो वेद । कुतःपरिच्छिन्नत्ववेदनात् । अहंनवेदेतियो(वदति)वेदअसौवेदच । कुतः । ब्रह्मणोऽपरिच्छिन्नत्वज्ञानात् । योनइ त्यादिनासाकल्येनश्रवणागोचरत्वमुक्त्वामननागोचरत्वंचाह । यस्येति । यस्यब्रह्मामतंअविचारितमितिमतंबुद्धिःतस्यपुंसो

अविज्ञातंविजानतांविज्ञातमविजानतां । प्रतिबोधविदितंमतममृतत्वंहिविंदते । आत्मना विंदतेवीर्यंविद्ययाविंदतेमृतं ॥ ३ ॥

ब्रह्ममतंविचारितं । अनंतत्वज्ञानात् । यस्यब्रह्म(मया)मतंविचारितमितिमतंबुद्धिःसनवेदअनंतत्वाज्ञानात् ॥ २ ॥ साक्षा त्कारोपिसाकल्येननेत्याह । अविज्ञातमिति । वयंब्रह्मसाक्षात्कृतवंतइतिविजानतांअविज्ञातं । ब्रह्मानंत्याविज्ञानात् । अविजानतामुक्तरीत्याज्ञानहीनानां । नास्माभिर्ब्रह्मसम्यक्साक्षात्कृतमित्येवंजानतामितियावत् । विज्ञातं । ब्रह्मसाक्षात्कृ तमित्यर्थः । अनंतत्ववेदनादित्यर्थः । तदाहभाष्ये । सर्वात्मनाविजानामीतितुयस्यमतंभवेत् । तस्याज्ञातस्सभगवान्योनै वंमन्यतेसदा । ज्ञातस्तस्यतथास्यैवनिश्शेषंमननंकृतं । इतियोमन्यतेनास्यमतस्सपुरुषोत्तमः । नातिवेद्योनचावेद्यस्तस्मात्स

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

पुरुषोत्तमइति । ब्रह्मणःसाकल्येनाज्ञेयत्वेकथंतेनेष्टसिद्धिरित्यतःस्वस्वयोग्यैकदेशज्ञानादेवेष्टसिद्धिरित्याह । प्रतिबोधविदितमिति । श्रुतमितिशेषः । स्वस्वयोग्यतानुसारेणपुंभिःश्रुतंमतंविचारितंविदितंब्रह्मविंदतेलभते । प्रापयतीत्यर्थतयावायोज्यंहिप्रसिद्धं । नकश्चिद्ब्रह्मवित्सृतिमनुभवति । मुक्तोह्येवभवतीत्यादावित्यर्थः । तथाचसूत्रं । अनियमःसर्वेषामिति । ज्ञानेनामृतत्वंविंदतेचेत्तेनैवकिंस्वयोग्यसर्वानंदप्राप्तिरित्यतोन किंतुज्ञानोत्तरकर्मणापीत्याह । आत्मनेति । आत्मशब्दोत्रज्ञानोत्तरकालीनयज्ञादिप्रयत्नपरः । आत्मनाआत्मीययज्ञादिप्रयत्नेनवीर्यंआनंदातिशयंविंदतेलभते । विद्ययाअपरोक्षज्ञानेनअमृतंअवि

**इहचेदवेदीदथसत्यमस्तिनचेदिहावेदीन्महतीविनष्टिः । भूतेषुभूतेषुविचित्यधीराःप्रेत्यास्मा
ल्लोकादमृताभवंति ॥ ४ ॥ २ ॥**

द्यापरिहाररूपांमुक्तिंप्राप्नोतीतिविद्धीत्यनुषंगेनयोज्यं ॥ ३ ॥ अस्तुस्वयोग्यब्रह्मज्ञानमभीष्टदं तत्कदासंपादनीयमित्यतआह । इहेति । ज्ञानयोग्येब्राह्मणादिदेहेअवेदीचेत्व्यजानाच्चेद्ब्रह्मअथतर्हिसत्यमस्ति सत्यशब्दस्यसच्छब्दपर्यायत्वात्सच्छब्दस्यचसद्भावेसाधुभावेचेतिवचनात्साध्वस्तिभद्रमस्तीत्यर्थः । इहचेन्नावेदीत्तदामहतीविनष्टिःहानिर्भवति । अतोज्ञानाज्ञानाभ्यांसाध्वनिष्टयोर्भावाद्धीराभूतेषुतेषुसर्वभूतेषुब्रह्मविचिंत्यज्ञात्वाअस्माल्लोकात्प्रेत्यअमृताभवंतीति ॥ ४ ॥ इतिद्वितीयःखंडः ॥ २ ॥

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

अत्यद्भुतत्वाद्ब्रह्मसाकल्येनाज्ञेयमित्युक्तेर्थेकांचनाख्यायिकामाह । ब्रह्मेति । देवानांदैत्यदानवैर्युद्धेप्रस्तुतेसतिब्रह्मदेवाना विश्यदेवेभ्योदेवानामर्थेदैत्यादीन्विजिग्ये व्यजयत् । हेतिनिश्चितमेतदित्यर्थः । अथविजयानंतरंतस्यदेवेष्वाविष्टस्य ब्रह्मणोविजयेसतिदेवाअमहीयंतापूज्यंत । महीङ्पूजायामित्यस्मात्कंड्वादिभ्योयगितियक्प्रत्ययः । गर्विणोअभवन्नितियाव

ब्रह्महदेवेभ्योविजिग्ये । अथतस्यहब्रह्मणोविजयेदेवाअमहीयंततऐक्षंत । अस्माकमेवायंविज योअस्माकमेवायंमहिमेति । तद्धैषांविजज्ञौ ॥ १ ॥ तेभ्योहप्रादुर्बभूव । तन्नव्यजानंत । किमि दंयक्षमिति।तेग्निमब्रुवन् । जातवेदएतद्विजानीहिकिमेतद्यक्षमिति । तथेतितदभ्यद्रवत् । त मभ्यवदत्कोसीत्यग्निर्वाअहमस्मीत्यब्रवीज्जातवेदावाअहमस्मीति । तस्मिंस्त्वयिकिंवीर्यमित्य पीदंसर्वंदहेयंयदिदंपृथिव्यामिति। तस्मैतृणंनिदधावेतद्दहेति । तदुपप्रेयायसर्वजवेन। तन्नशशा कदग्धुं । सततएवनिववृते । नैतदशकंविज्ञातुंयदेतद्यक्षमिति ॥ २ ॥

त् । हेत्याश्चर्यं । ब्रह्मणोविजयेकुतोदेवानांगर्वइति तदेवव्यनक्ति । तइति । तेदेवाअस्माकमेवायंविजयोस्माकमेवायंमहिमे तिऐक्षंतव्यजानन् । एषांदेवानांतदसुरावेशकृतेश्वराज्ञाननिमित्तंअहंकारादिकंविजज्ञौव्यजानात् । ब्रह्मेत्यनुषंगः ॥१॥ तेभ्यो देवेभ्योर्थेदेवानांस्वात्मतत्त्वबोधाययक्षरूपतयाप्रादुर्बभूवब्रह्मेत्यर्थः । उमाशिवचतुर्मुखसहितंसदितियोज्यं । तद्यक्षरूपंब्रह्मइ ॥ ४ ॥

दंयक्षंकिमितिनव्यजानंत नव्यजानन् । तदातेदेवाअग्निमब्रुवन् । हेजातवेदएतद्यक्षंकिमितिविजानीहीति । तथेत्युक्त्वासो ग्निस्तद्यक्षंअभिआभिमुख्येनाभ्यद्रवत्अगमत् । तद्यक्षंअभिमुखगतंअग्निंकोसीत्यवदत् । अग्निरहमस्मिजातवेदाअहमस्मीत्य ग्निरब्रवीत् । वैप्रसिद्धमेतन्नाममममेत्यर्थः । तस्मिंस्त्वयितादृशेत्वयिकिंवीर्यमितियक्षमब्रवीत् । यदिदंपृथिव्यामस्तिसर्वमपीदं

अथवायुमब्रुवन् । वायवेतद्विजानीहिकिमेतद्यक्षमिति । तथेतितदभ्यद्रवत् । तमभ्यवदत्को सीति।वायुर्वाअहमस्मीत्यब्रवीन्मातरिश्वावाअहमस्मीति । तस्मिंस्त्वयिकिंवीर्यमिति । अपी दंसर्वमाददीयंयदिदंपृथिव्यामिति । तस्मैतृणंनिदधावेतदादत्स्वेतितदुपप्रेयायसर्वजवेनतन्नश शाकादातुं । सततएवनिववृते । नैतदशकंविज्ञातुं । यदेतद्यक्षमिति । अथेंद्रमब्रुवन् । मघवन्ने तद्विजानीहिकिमेतद्यक्षमितितथेतितदभ्यद्रवत् । तस्मात्तिरोदधे । सतस्मिन्नेवाकाशेस्त्रियमा जगामबहुशोभमानामुमांहैमवतीं । तांहोवाचकिमेतद्यक्षमिति ॥ ३ ॥ ३ ॥

दहेयंइत्यग्निरब्रवीत्। तस्मैअग्नयेएतद्दहेत्युक्त्वाकिंचित्तृणंतत्पुरतोनिदधौयक्षमित्यर्थः । तत्तृणंदग्धुंसर्वजवेनसर्ववेगेनोपप्रेया यसमीपमगमत् । गत्वातन्नशशाकदग्धुं । सोग्निस्ततएवतावन्मात्रतएवयक्षरूपमनिर्धार्यनिववृतेनिवृत्तवान् । निवृत्यचदे वानब्रवीत् । यदेतद्यक्षमिति एतद्विज्ञातुंनाशकमिति ॥२॥ अथानंतरं वायुंनासिक्यवायुं । प्राग्वद्व्याख्या । आददीयमाददा

SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

नीत्यर्थः । तस्मात्तिरोदधे । तस्मात्प्रदेशादन्तर्हितमभूदितिवा । इंद्रस्याधिकबुद्धित्वान्मांप्रतिकोसीतिप्रश्नेकृतेअसुरावेशदूषित
त्वेनेदानींमयाब्रह्मणाशिवेनचसाक्षादुपदेशानर्हत्वात्तिरोदधइतिवार्थस्तस्मादित्यस्य । ब्रह्मादिभिःसहेतियोज्यं । सइंद्रस्तस्मि
न्नेवयक्षतिरोधानाकाशप्रदेशएवयक्षेणोपदेशार्थंस्थापितांस्त्रियंदृष्ट्वाजगाम । तत्समीपंप्राप्तवान् । साकेत्यतउक्तंबह्विति । हैमव
तींहिमवत्पुत्रीं । एतद्यक्षंकिमितितांदेवीमुवाच पप्रच्छेत्यर्थः ॥३॥ इतितृतीयःखंडः ॥३॥ इंद्रेणपृष्टासातद्यक्षंब्रह्मेतिहोवाच ।
हेतिनिश्चयमाह । एतदेतस्यदेवेष्वनुप्रविष्टस्यब्रह्मणोविजयेतद्विजयनिमित्तममहीयध्वं । महिमवंतोभवत । नत्वात्मनोविज

ब्रह्मेतिहोवाच । ब्रह्मणोवाएतद्विजयेदेवाअमहीयध्वमिति । ततोहैवविदांचकारब्रह्मेति । त
स्माद्वाएतेदेवाअतितरामिवान्यान्देवान्यदग्निर्वायुरिंद्रस्तेह्येनन्नेदिष्ठंपस्पृशुः ॥ १ ॥

यनिमित्तंगर्विणोभवत । वैनिश्चयमेतत् । इतिचोवाचहवैइत्यन्वयः । एवमुमयोपदिष्टइंद्रःकिंचकारेत्यतआह ब्रह्माशिवंप्र
ति । ततइति । ततोहवैदेव्युपदेशादेव । तद्यक्षंइंद्रःब्रह्मेतिदैत्यविजयोस्मदनुप्रविष्टब्रह्मकृतइत्यादिविदांचकारज्ञातवान् । त
स्माद्वैतस्मादेवगर्वशून्यत्वादेव । एतेदेवाःब्रह्मवायुशेषवींद्रशिवाःसभार्याअन्यान्देवानतितरां । अन्यदेवेभ्योअधिकाइत्ये
कोर्थः । इवशब्दस्तुगर्वाभावादाधिक्यंअविद्यमानंदेवानांनेदानीमेवप्राप्तं किंत्वनादिसिद्धमेव । तदिदानींव्यक्तमभूदित्य
भिप्रायः । अन्योर्थस्तु । तस्माद्वैयक्षतयाप्रादुर्भूतस्यस्वरूपंविचार्यमितिप्रथमभुक्तत्वादेव । एतेदेवाःकामदक्षबृहस्पतिस्वा

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

यंभुवमन्वनिरुद्धसूर्यचंद्रधर्मवरुणाअन्यान्देवानतितरामिवेतिप्रागिवास्यार्थः । तत्रापिदक्षादिभ्यःप्राग्विचार्ययक्षमित्युक्तत्वात्कामस्तेभ्योधिकइतिज्ञेयं । तृतीयोर्थस्तु । तस्माद्वैयक्षात्मब्रह्मणःपूर्वदृष्टत्वादेव । एतेदेवाःअन्यान्देवानतितरामिवेति । एतेदेवाःकेइत्यतस्तानाह । यदग्निर्वायुरिंद्रइति । योग्निर्योवायुर्यइंद्रइतिएतेदेवाः । वायुरत्रनासिक्योग्राह्यः ॥ १ ॥ कुतएते अधिकाइत्यतःतस्मादित्युक्तहेतुंव्यनक्ति । तेहीति । तेहियस्मादेतद्यक्षरूपंब्रह्मनेदिष्ठंसमीपस्थं । कालतःसामीप्यमत्रध्येयं ।

तेह्येनत्प्रथमोविदांचकारब्रह्मेति । तस्माद्वाइंद्रोतितरामिवान्यान्देवान् । सह्येनन्नेदिष्ठंपस्पर्श । सह्येनत्प्रथमोविदांचकारब्रह्मेति ॥ २ ॥ तस्यैषआदेशोयदेतद्विद्युतोभिव्यद्युतदा ३ इति । न्यमीमिषदा ३ इत्यधिदैवतं ॥ अथाध्यात्मं । यदेतद्गच्छतीवचमनोनेनैवतदुपस्मरति । अभीक्ष्णंसंकल्पस्ततद्धैद्वनंनामतद्वनमित्युपासितव्यं ॥ ३ ॥

इतरेभ्यःपूर्वकालएवपस्पृशुः । स्पृशआमर्शने । परामर्शंकृतवंतइत्यर्थः । परामर्शश्चाग्निवाय्वोर्यक्षदर्शनमात्रं । इंद्रस्यतुयक्षस्यब्रह्मत्वादिनाज्ञानंध्येयं । तद्व्यनक्ति । तेहीति । अग्निवाय्विंद्राःप्रथमःप्रथमंविदांचकारविदांचक्रुः । वेदनंचेंद्रस्यदेव्युपदेशात् । अन्ययोस्तुइंद्रोपदेशादितिभावेनेंद्रज्ञानोदयप्रकारमाह । तस्माद्वाइति । तस्मादित्युक्तंहेतुंव्यनक्ति । सह्येनदिति । एनत्देवं । तद्वाक्यार्थमेवव्यक्तमाह । सह्येनत्प्रथमइति । प्रथममित्यर्थः ॥ २ ॥ अधिदैवतमध्यात्मंचोपास्यरूपमुपदिशति । तस्यैषइत्यादिना । तस्यब्रह्मणःएषआदेशः । उपदेशः । यदेतत्कपिलाख्यं(रूपंवि)परंविद्युतः बहुवचनमाद्यर्थेउपलक्षणंवा ।

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

विद्युदादीन्तेजोरूपानर्थानासमंताद्व्यद्युतत् । व्यद्योतयत् । आदीपयदिति । आन्यमीमिषत् । सम्यक्कुन्यमीलयत् ।
आःपूर्णब्रह्माक्षिणीनिमील्यक्षीरसागरेशेतइतियावत् । आःप्रगृह्यंस्मृतौवाक्येप्यास्तुस्यात्कोपपीडयोरित्यव्ययवर्गेअमरोक्त्या
प्रगृह्यसंज्ञिकस्यआइतिनिपातस्यचसत्वेनभाष्येन्यमीमिषदाइत्यत्रप्रगृह्याकारस्यसंध्यभावेनआसमंतादित्येकमर्थमुक्त्वाआइ
तिपदविभागमाश्रित्यआःपूर्णमित्यर्थउक्तः । इत्येषआदेशःअधिदैवेस्थितस्यतस्येति । इतिशब्दद्वयस्यपूर्वेणान्वयः ।

सयएतदेवंवेदाभिहैनंसर्वाणिभूतानिसंवांछंति । उपनिषदंभोब्रूहीति । उक्तातउपनिषत् ।
ब्राह्मींवावतउपनिषदमब्रूमेति । तस्यैतपोदमःकर्मेतिप्रतिष्ठा । वेदाःसर्वांगानिसत्यमायतनं ।
योहवाएतामुपनिषदमेवंवेदापहत्यपाप्मानमनंतेस्वर्गेलोकेज्येयेप्रतितिष्ठतिज्येयेप्रतितिष्ठति ॥४॥४॥

इतितलवकारोपनिषत्समाप्ता ॥

अथेत्यर्थांतरे । अध्यात्मंदेहे । तस्योपदेशउच्यतइत्यर्थः । यदेतन्मनोऽनेनैवप्रेरितंसद्गच्छतीवच । सम्यङ्गच्छ
तिसाकल्येनवस्तुनविषयीकरोति । अनेनैवानिरुद्धाख्येनहरिणायद्विषयजातंउपस्मरति । कीदृशंमनइत्यतउक्तं । अ
भीक्ष्णंसंकल्पइति । भृशमनेकार्थान्संकल्पयतीतिसंकल्पः । संकल्पकमित्यर्थः । लिंगव्यत्ययश्छांदसः । शब्दस्वभावाद्वा ।
अभीक्ष्णंनित्यंभृशंसंकल्पश्चभवति । तस्यानिरुद्धस्यहरेरेषउपदेशइत्यर्थः । तस्योपास्त्यर्थमन्वर्थंनामाह । तद्धेति । तद्ब्रह्मत
द्वनंनामततत्वाद्व्याप्तत्वाद्वननीयत्वाद्भजनीयत्वात्तद्वनमितिनामवत् । तनोतेस्त्यजियजितनिभ्योडतिरितिडतिप्रत्ययः ।

वनतेरकारः । तच्चतद्वनंचेतितद्वनमिति । हेतिप्रसिद्धं ॥ ३ ॥ तद्वनमित्युपासकस्यफलमाहसयइति । सप्रसिद्धोधिकारीए
तद्ब्रह्मएवंतद्वनमित्येवंरूपेणवेद । एनंतद्वनत्वज्ञानिनंसर्वाणिभूतान्यभिवांछंति । सर्वापेक्षितोभवतीत्यर्थः । एवंश्रुत्वापुनर्ब्र
ह्माणंपृच्छत्युमापतिः । उपनिषदंभोब्रूहीति । भोब्रह्मन्उपनिषदंसप्रतिष्ठांसायतनांब्रूहीत्यपृच्छदितिशेषः । किमुपनिषत्प्रतिपाद्यं
पृच्छसि । उतउपनिषदुत्पन्नविद्यायाःअवस्थानकारणं किंवाविद्यायाःकारणमितिहृदिविकल्प्यक्रमेणोत्तरमाह । उक्तात
इति । तेतुभ्यंब्राह्मींब्रह्मविषयांवावेत्यसंशयं । तउपनिषदंउपनिषत्स्वरूपंअब्रूमअवोचामेतिब्रह्मोवाचेतियोज्यं । ब्रह्मेतिहोवा
चेत्यादिनाब्रह्मस्वरूपोक्तेः । तत्रवक्तव्यंकिमपिनेतिभावः । तस्यैतस्याःब्रह्मविद्यायाःतपोदमःकर्मचप्रतिष्ठा । तपःकृच्छ्र-
चांद्रायणादि । शास्त्रपर्यालोचनंवा । दमइंद्रियनिग्रहः । कर्मतुवर्णाश्रमोचितंक्रियानुष्ठानं । प्रतिष्ठाप्रतिष्ठाहेतुः । तपआ
दिमत्सुविद्याप्रतितिष्ठतीत्यर्थः । वेदाःऋगाद्याः । तदनुकूलग्रंथाश्च । शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंछंदोज्यौतिषमितिषडंगरूप
सर्वांगानि । सत्यंमीमांसा । आयतनमुत्पत्तिस्थानं । तस्याइत्यनुषंगः । विद्यायाइत्यर्थः । एतदुपनिषज्ज्ञानिनःफलमाह ।
यइति । योधिकारीएतामुपनिषदंवेदसपाप्मानमपहत्यानंतेदेशकालगुणापरिच्छिन्नेस्वर्गेस्वरूपभूतसुखज्ञानात्मकेलोकेप्रकाश
रूपेज्येयेश्रेष्ठेब्रह्मणीतियोज्यं । प्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठति । द्विरुक्तिःसर्वावधारणार्था ॥४॥ इतिचतुर्थःखंडः ॥४॥ अनंतगुणपूर्णा
यदोषदूरायविष्णवे। नमःश्रीप्राणनाथायभक्ताभीष्टप्रदायिने॥ ॥ इतिश्रीराघवेंद्रयतिकृततलवकारोपनिषत्खंडार्थःसंपूर्णः॥ ॥

(अयं ग्रंथः अ० रामाचार्य, टी. आर्. कृष्णाचार्यनामभ्यां मुंबय्यां निर्णयसागरमुद्रणयंत्रे मुद्रयित्वा प्रकाशितः । शके १८१९)

SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

॥ तलवकारोपनिषत्खंडार्थःसंपूर्णः ॥

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation